

T.C Anayasaları

1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarını karşılaştırılması

I. 1921 Anayasası

1. 1876 Kanun-u Esasîsini yürürlükten kaldırmamıştır.
2. Kendi değiştiriliş usûlünü öngörmemiştir. Dolayısıyla 1921 Anayasası tarihimizdeki ilk ve tek “yumuşak anayasa”dır.
3. Türk tarihinde ilk defa “millî egemenlik ilkesi”ni ilân etmiştir.
4. Meclis hükümeti sistemini kurmuştur. Yani yasama ve yürütme kuvvetleri mecliste toplanmıştır.
5. Yasama ve yürütme yetkisi mecliste toplandığı için Meclis hükümeti söz konusudur.
6. İcra vekilleri (bakanlar) doğrudan doğruya Meclis tarafından seçiliyordu.
6. Devlet başkanlığı, Başbakanlık yoktur.
7. Yerinden yönetim ilkesine büyük önem vermiştir.
8. Birinci Meclis, Nisan 1923’te dağılmıştır. Yerine Haziran-Temmuz 1923’te İkinci Meclis seçilmiştir.
9. Cumhuriyet, Anayasanın 1’inci maddesinin değiştirilmesi suretiyle 29 Ekim 1923’te ilân edilmiştir.
10. Hangi ilin başkent olacağı karar verilmemiştir.
11. Milletvekili seçimlerini 2 yılda bir yapılmasını öngörmüştür.

1921 Anayasasının Üstünlüğü ve Katılığı Sorunu.- 1921 Anayasasında kendisinin adî kanunlardan üstün olduğunu ilân eden bir hüküm yoktur. Keza, 1921 Anayasası kendi değiştirilişi için bir hüküm de getirmemektedir. O halde 1921 Anayasasının bir “yumuşak anayasa” olduğu, kanunlar gibi değiştirilebileceği sonucuna varabiliriz. Zaten 1921 Anayasası da yine kanunlar gibi nitelikli bir çoğunluk aranmadan yapılmıştır.

Kısalığı ve 1876 Kanun-u Esasîsinin Yürürlüğü.- 1921 Anayasası 23 maddelik çok kısa bir Anayasadır. 1921 Anayasası 1876 Kanun-u Esasîsini yürürlükten kaldırmamıştır. Aynı anda 1876 Kanun-u Esasîsi de yürürlüktedir. Şimdi bu kısa Anayasanın hükümlerini kısaca görelim:

Millî Egemenlik İlkesi.- 1921 Anayasası çok açık bir şekilde, daha 1’inci maddesinde millî egemenlik ilkesini ilân etmektedir: “Hakimiyet bilakaydú şart milletindir”. Aslında 1876 Kanun-u Esasîsi yürürlükten kaldırılmamış da olsa, 1921 Anayasasının egemenliğin hükümdara ait olduğu bir sistemden çok farklı bir sistemi benimsediği ortadadır.

Hükümet Sistemi: Meclis Hükümeti.- Meclis hükümeti sistemi, yasama ve yürütme kuvvetlerinin mecliste toplandığı bir kuvvetler birliği hükümet sistemidir. Şu nedenlerden dolayı 1921 Anayasasının hükümet sistemi olarak “meclis hükümeti sistemi”ni benimsediğini söyleyebiliriz:

1. 1921 Anayasasının 2’nci maddesi, “yürütme kudreti ve yasama yetkisi milletin yegane ve hakikî temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır” diyerek açıkça

kuvvetler birliği ilkesini kabul etmektedir. Yani B.M.M. sadece yasama yetkisine değil, yürütme yetkisine de sahiptir.

2. 1921 Anayasasının 3'üncü maddesi de aynı yoldadır. Bu madde "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır" demektir.

3. 1921 Anayasasının 8'inci maddesi yine meclis hükümetinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu madde, hükümetin bölümlerinin (=bakanlıkların) Meclisin seçtiği vekiller aracılığıyla yönetileceğini, bu vekillere meclisin yön vereceğini ve keza gerektiğinde bu vekillerin Meclis tarafından görevden alınacağını öngörmektedir. Dokuzuncu bölümde gördüğümüz gibi, meclisin doğrudan icra vekili (=bakan) seçmesi, onları kendi arzusuna göre istediğinde değiştirebilmesi ve onlara yön verebilmesi meclis hükümeti sisteminin tipik özelliklerindedir.

4. Meclis hükümeti sistemine uygun olarak 1921 Anayasasında bir devlet başkanlığı makamı yoktur. 1921 Anayasası, normal olarak devlet başkanına ait olması gereken birtakım görev ve yetkileri "Büyük Millet Meclisi Reisi"ne vermektedir.

5. Meclis hükümeti sistemine uygun olarak 1921 Anayasası uygulamasında icra vekilleri Meclis tarafından teker teker seçilmişlerdir.

Yargı Organının Durumu.- 1921 Anayasasında yargı düzenlenmemiştir. Yargı konusunda 1876 Kanun-u Esasının hükümlerinin yürürlükte olduğu düşünülebilir. Ancak uygulama hiç de öyle olmamıştır. Bu dönemde yargı yetkisinin de Meclisin elinde olduğu fikri hâkim olmuştur. Bu dönemin olağanüstü koşullarının etkisi altında "istiklâl mahkemeleri" kurulmuştur. Bu mahkemelerin üyeleri Meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçiliyordu. Haliyle bu mahkemelerin oluşum tarzı, hakimlerin bağımsızlığı ilkesine ve kanunî hâkim güvencesine tamamıyla aykırıydı.

Antlaşma Yapma Yetkisi.- 1921 Anayasasına göre (m.7) milletlerarası antlaşma yapma (muahede ve sulh akdî) yetkisi Büyük Millet Meclisine aittir.

Yerinden Yönetim.- 23 maddelik bu kısa Anayasanın toplam 14 maddesinin (m.10-23) merkezî idarenin taşra teşkilâtına ve yerel yönetimlere ayrılması hayret vericidir. Bakanların seçim usûlünü düzenlemeyen bu Anayasa, nahiyelerin idare heyetlerinin nasıl seçileceğini düzenlemeyi ihmal etmemiştir. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun adem-i merkeziyete ve yerel yönetimlere çok önem verdiği gözlemlenebilir.

II. 1924 Anayasası

1. 1924 Anayasası, kurtuluş savaşını yürüten Birinci Meclis tarafından değil, İkinci Meclis tarafından yapılmıştır.

2. 1924 Anayasası katı bir anayasa dır.

3. İlk şekline göre devletin resmî dini var idi; o da İslam diniydi. Bu hüküm 1928'de Anayasada çıkarılmış yerine lâiklik ilkesi 1937 yılında konulmuştur.

4. CHP'nin "altı umde"si, veya Atatürkçülüğün ilkeleri olarak bilinen ilkeler 1937 yılında Anayasaya dahil edilmiştir.

5. 1924 Anayasası göre Cumhurbaşkanı'nın görev süresi, yedi yıl değil, TBMM'nin secim devresi (yani 4 yıl) kadardır. Ancak seçilen Cumhurbaşkanı tekrar seçilebilir.

6. 1924 Anayasası, bir karma hükümet sistemi benimsemiştir ki buna “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi” ismi verilmektedir.

7. 1924 Anayasası olağanüstü mahkeme kurulmasını yasaklamamış ve “kanunî hâkim ilkesi”ni tam olarak kabul etmemiştir.

8. 1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetler alanında tabîî hak doktrininden esinlenmiştir.

9. Cumhuriyet döneminde çok partili hayata 1946 yılında Demokrat Partinin kurulmasıyla geçilmiştir.

10. 1924 Anayasası, “çoğulcu” değil, “çoğunlukçu demokrasi anlayışı”na sahiptir.

11. 1924 Anayasasının dili 1945 yılında öz Türkçeleştirildi, ama 1952 yılında eski metin tekrar yürürlüğe konuldu.

12. Cumhuriyet döneminde iktidar değişimi 1950 seçimleriyle olmuştur. 13. 1924 Anayasasına, 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle son verilmiştir.

* Karma hükümet sistemi benimsenmiştir. Karma hükümet sistemi, meclis hükümet sistemi ile parlamenter hükümet sistemine geçiş arasındaki süreçtir.

* Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kabine sistemi oluşmuştur.

* **Anayasa sertliği söz konusudur:** Anayasanın değişikliği konusuna ilişkin prosedür ayrıntılı işlenmiş ve bazı şartlara bağlanmıştır. Kanunların anayasaya aykırı olamayacağı hüküm altına alınmıştır. Fakat 1961 anayasasına kadar geçen sürede kanunların anayasaya uygunluğuna ilişkin bir yargısal denetim mekanizması mevcut olmadığından, anayasa ihlali sıkça görülmüştür.

* **Laiklik:** Öncelikle 1928 yılında “Devletin dini İslam’dır” maddesi anayasadan çıkartılmış ve 1937 yılında da 6 Atatürk ilkesi anayasaya alınmıştır.

* **Kamu Hürriyetleri:** Tabii Hak ilkesi kabul görmüştür. Bu ilke ile hürriyetin tanımı yapılmış ve sınırı çizilmiştir. Denetim mekanizmasının yokluğu dolayısıyla meclis tarafında sıkça çıkarılmıştır.

* **Çoğunlukçu demokrasi anlayışına sahiptir.**

* **1946 yılından itibaren çok partili siyasi hayat kabul edilmiştir.**

* **1946 yılından itibaren tek dereceli seçim sistemi benimsenmiştir.**

* **Parlamenter sistemin ayırıcı özelliği; yürütme organın, yasama organından kaynaklanması ve ona karşı sorumlu olması.**

Önce 1924 Anayasasının resmî adının “Anayasa” değil, “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” olduğunu hatırlatalım. 1924 Anayasası ikinci dönem TBMM tarafından üçte iki çoğunlukla 20 Nisan 1340 (1924) günü kabul edildi.

Anayasanın Üstünlüğü.- Öncelikle belirtelim ki, 1924 Anayasası, 1876 Kanun-u Esasîsini ve 1921 Anayasasını açıkça yürürlükten kaldırıyordu (m. 104). Böylece 1921 Anayasası döneminde yaşanan “ikili anayasal düzen” son buluyordu. “Anayasanın üstünlüğü ilkesi” 1924 Anayasasının 103’üncü maddesinde açıkça ilân edilmiştir. Ancak bu dönemde kanunların Anayasası uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi yoktur. Yargıtay ve

Danıştay da kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisini kendilerinde görmemiştir. Bu nedenle, 1924 Anayasası döneminde anayasanın üstünlüğü ilkesinin pratikte büyük ölçüde etkisiz kaldığı söylenebilir.

Anayasanın Katılığı.- 1924 Anayasası “katı” bir anayasadır. 1924 Anayasasının 102’nci maddesine göre, Anayasa değişikliği teklifi, TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından verilmeli ve Meclis üye tamsayısının en az üçte ikisi tarafından kabul edilmelidir. Anayasa değişikliği sürecinde Cumhurbaşkanı’na tanınan bir yetki (onay, veto vs.) yoktur. Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna ilişkin Anayasanın birinci maddesinin değiştirilmesi teklif dahi edilemez (m. 102 /son).

Hükümleri.- 1924 Anayasası 6 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “genel hükümler” (madde 1-8); ikinci bölümde “yasama” (madde 9-30), üçüncü bölümde “yürütme” (madde 31-52); dördüncü bölümde “yargı” (madde 53-67), beşinci bölümde “temel hak ve hürriyetler” (madde 68-88); altıncı bölümde ise “değişik konular” düzenlenmiştir.

Genel Hükümler.- Anayasanın “genel hükümler (ahkam-ı umumiye)” başlıklı birinci faslında şu hususlar hükme bağlanmıştır:

Devlet Şekli.- 1924 Anayasasının 1’inci maddesine göre, “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir”. Keza devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hükmünün değiştirilmesi 102’nci maddeyle yasaklanmıştır.

Din/Lâiklik.- 1924 Anayasasının ilk şekline göre, “Türkiye Devletinin dini, Din-i İslamdır” (m. 2). Bu hüküm Anayasadan 1928 yılında çıkarılmış; yerine 1937 yılında “lâiklik ilkesi” konulmuştur.

Egemenlik .- 1924 Anayasasının 3’üncü maddesine göre, “hâkimiyet bilâ kayd-ü-şart milletindir”. Yani 1924 Anayasasında da millî egemenlik ilkesi kabul edilmiştir.

“Altı Umde”.- Cumhuriyet Halk Partisinin “altı umde”si (Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâiklik ve inkılâpçılık) 1937 yılında yapılan bir Anayasa değişikliğiyle 1924 Anayasasının 2’nci maddesine ilâve edilmiştir.

Yasama Organı.- Kuruluşu.- Yasama yetkisini TBMM kullanmaktadır. TBMM tek meclisli bir parlâmentodur. TBMM millet tarafından seçilen mebuslardan oluşur (m.9). Mebus (milletvekili) sayısı Anayasada belirtilmemiştir. Mebus seçilebilmek için otuz yaşını bitirmiş olmak gerekir (m.10). Seçme hakkına sahip olmak için baştan 18 yaşını doldurmuş olmak yeterli iken, bu sınır 1934’te 22’ye yükseltilmiştir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı 1934 yılında tanınmıştır (m.10). Seçimler dört yılda bir yapılır (m.13). Mebuslar, yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığına sahiptir (m.17).

Kanun Yapma.- Kanun yapma yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir (m.26). Meclisçe kabul edilen kanunların Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekir. Ancak Cumhurbaşkanı’nın mutlak veya zorlaştırmacı bir veto yetkisi yoktur. Cumhurbaşkanı’na sadece geciktirici bir veto yetkisi tanınmıştır. Cumhurbaşkanı 10 gün içinde kanunu ya onaylamalıdır, ya da “bir daha müzakere edilmek üzere” Meclise iade etmelidir. Meclise bu şekilde iade edilen bir kanun, meclis tarafından tekrar kabul edilirse, Cumhurbaşkanı onu ilân etmek zorundadır (m.35). Burada ekleyelim ki, 1924 Anayasası kanunları “tefsir etme

(yorumlama)” yetkisini de TBMM’ne vermiştir. Buna hukukun genel teorisinde “yasama yorumu” denir.

Yürütme Organı.- 1924 Anayasasına göre, yürütme organı ikili yapıdadır. Bir tarafta Cumhurbaşkanı, diğer tarafta ise “İcra Vekilleri Heyeti ” vardır.

a) Cumhurbaşkanı.- 1924 Anayasasının 31’inci maddesine göre, Cumhurbaşkanı (Reisicumhûr) Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi (yani kural olarak 4 yıl) için seçilir. Seçilen Cumhurbaşkanı tekrar seçilebilir. Cumhurbaşkanının yetkileri sınırlı sayıda ve semboliktir. Anayasanın 39’uncu maddesine göre, Cumhurbaşkanının ısdar edeceği bütün kararların Başbakan ve ilgili bakan tarafından imza edilmesi gerekir. Yani **1924** Anayasası karşı-imza kuralını mutlak olarak kabul etmektedir. Cumhurbaşkanının siyasal sorumluluğu yoktur. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı sadece “hıyanet-i vataniye halinde Büyük Millet Meclisine karşı mesuldür” (m.41). Cumhurbaşkanının ısdar edeceği diğer işlemlerden doğabilecek sorumluluk başbakan ve ilgili bakana aittir (m.41).

b) İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu).- **1924** Anayasasının 44’üncü maddesine göre, Başvekil (Başbakan), Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından tâyin olunur. Diğer vekiller (bakanlar) Başvekil tarafından, Meclis üyeleri arasından seçilerek hepsi Cumhurbaşkanı tasdiki ile Meclise arz olunur. Hükûmet bir hafta içinde programını Meclise sunmak ve güvenoyu (*itimat*) istemek zorundadır. Vekiller, Başvekilin başkanlığında İcra Vekilleri Heyetini oluşturmaktadır (m.45). **1924** Anayasasının 46’ncı maddesinde, İcra Vekilleri Heyetinin, Hükûmetin genel siyasetinden *müştereken* sorumlu olduğu (kolektif sorumluluk) ve keza vekillerin de kendi salâhiyeti dairesindeki icrâattan *münferiden* sorumlu oldukları (bireysel sorumluluk) öngörülmüştür. Özetle, **1924** Anayasası sisteminde, yürütme organının, gerek Cumhurbaşkanı, gerek Bakanlar Kurulu kanadı parlâmenter sistemin genel ilkelerine uygun olarak düzenlenmiştir.

Hükümet Sistemi: Kuvvetler Birliği ve Görevler Ayrılığı Sistemi - 1924 Anayasası, meclis hükümeti ile parlâmenter sistem arasında karma bir hükümet sistemi kurmuştur. Gerçekten de **1924** Anayasasında her iki hükümet sistemini çağrıştıran özellikler vardır:

1. 1924 Anayasasında bulunan *meclis hükümeti sistemine benzeyen yönler* şunlardır:

(a) **1924** Anayasasına göre, TBMM milletın yegâne ve hakîkî temsilcisi olup Millet nâmına hâkimiyet hakkını kullanır

(b) Anayasasına göre ise, yasama ve yürütme kuvvetleri Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır

(c) **1924** Anayasasına göre, Meclis, Hükümeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir (m.7/2). Buna karşılık hükümetin meclisi feshetme yetkisi yoktur.

2. Ne var ki, 1924 Anayasasının *bazı yönleri de parlâmenter sistemin özelliklerine benzemektedir:* (a) Bir kere TBMM, yasama yetkisini kendi kullanabileceği halde (m.6), yürütme yetkisini ancak kendi seçeceği bir Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği İcra Vekilleri Heyeti (=bakanlar kurulu) eliyle kullanabilir (m.7). Yani, TBMM yürütme yetkisine teorik olarak sahip olmakla birlikte, yürütme fonksiyonunu bizzat yerine getiremez. (b) **1924** Anayasasının benimsediği hükümetin kurulması usûlü tamamıyla parlâmenter hükümet sistemi modeline uygundur. Yukarıda gördüğümüz gibi, **1924** Anayasasının 44’üncü

maddesine göre, Başbakan Cumhurbaşkanı; diğer bakanlar da Başbakan tarafından seçilmektedir. Bu şekilde seçilen Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı tarafından “tasdik” edilmekte ve Meclisin güvenine sunulmaktadır. (c) Nihayet, parlâmenter hükümet sisteminin temel ilkelerinden biri olan “hükümetin kolektif sorumluluğu” ilkesi, 1924 Anayasasının 46’ncı maddesinde açıkça kabul edilmiştir.

Özetle, 1924 Anayasasının kurduğu hükümet sistemi, bazı yönleriyle meclis hükümeti sistemine, diğer bazı yönleriyle de parlâmenter sisteme benzemektedir. Bu nedenle, 1924 Anayasasının bir “karma sistem” kurduğu söylenmektedir. Bu sisteme de “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi” ismi verilmektedir. Gerçekten de yukarıda görüldüğü gibi, yasama ve yürütme kuvvetleri teorik olarak birleşmiştir ve bunlar Mecliste toplanmıştır (m.5). Ancak, Meclis sahip olduğu yürütme kuvvetini bizzat değil; Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu marifetiyle kullanabilmektedir. Yani yürütme görevi veya fonksiyonu meclise değil, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna aittir. Özetle, kuvvetler bir, ama görevler veya fonksiyonlar ayrıdır.

Yargı Organı.- 1924 Anayasasının 8’inci maddesine göre, yargı yetkisi, millet nâmına, usûlü ve kanunu dairesinde bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır. Yargı “kuvve-i kazaiyye (yargı kuvveti)” başlıklı dördüncü fasılda düzenlenmiştir (m.53-67). Bu faslın 61 ilâ 67’nci maddeleri “Divan-Âli (Yüce Divan)”ye ilişkindir. Divan-Âli, görevlerinden dolayı bakanları, Şura-yı Devlet (Danıştay) ve Temyiz Mahkemesi (Yargıtay) üyelerini yargılamak üzere kurulmuştu. 11 üye Yargıtay ve 10 üye ise Danıştay tarafından kendi üyeleri arasında seçiliyordu. 1924 Anayasası yüksek mahkemeleri düzenlememiştir. Şura-yı Devlet (Danıştay), yargı bölümünde değil, yürütme bölümünde düzenlenmiştir (m.51). Keza nizamnamelerin (tüzüklerin) kanunlara aykırılığını denetlemek görevi Şura-yı Devlete değil, Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir (m52/3). 1924 Anayasası, kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa Mahkemesi kurmamıştır. Dahası 1924 Anayasası, kanunların yorumlanması yetkisini mahkemelere değil, yasama organına vermiştir (m.26). (Buna “yasama yorumu” denir).

1924 Anayasası hakimlerin bağımsızlığı ilkesini tanımıştır (m.54). Ancak bunu sağlamak için gerekli güvenceleri öngörmemiştir. Keza 1924 Anayasası Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu benzeri bir bağımsız kurul da yoktur. Anayasa, yargılamanın aleniliği ilkesini tanımıştır (m.58).

1924 Anayasasında yargı ile ilgili bazı önemli eksiklikler vardır. 1924 Anayasası, olağanüstü mahkeme kurulmasını yasaklamamaktadır. Yani “kanunî hâkim ilkesi” veya “doğal yargıç ilkesi” denen ilke Anayasada kabul edilmemiştir. Doğal yargıç ilkesi, kişilerin suç işledikleri tarihte mevcut olan normal mahkemeler tarafından yargılanmalarını, suçtan sonra sırf o kişileri yargılamak için özel mahkemeler kurulmamasını öngören bir ilkedir. Uygulamada da olaydan sonra kurulan İstiklal Mahkemeleriyle bu ilke ihlâl edilmiştir. Bu bakımdan 1924 Anayasası, kanunî hâkim ilkesini eksiksiz kabul eden 1876 Kanun-u Esasîsinden (m.89) çok daha geridir. Burada ayrıca belirtelim ki 1924 Anayasasında yargıya ilişkin getirilen sınırlı sayıdaki güvence de kanun koyucu karşısında etkili değildir; çünkü, 1924 Anayasası getirdiği güvencelerin ancak “kanun dairesinde” geçerli olduğunu hüküm altına almıştır (örneğin 8, 53, 55, 56).

Temel Hak ve Hürriyetler .- 1924 Anayasası, “Türklerin Hukuk-u Ammesi (Türklerin Kamu Hakları)” başlığı taşıyan beşinci faslında düzenlemiştir (m.68-88). 1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetlerin felsefî kökeni ve sınırları konusunda 18’inci yüzyıl

filozoflarının geliştirdikleri *tabî hak doktrinini* benimsemiştir. **1924** Anayasasında şu *temel hak ve hürriyetler ve ilkeler* kabul edilmiştir: Eşitlik ilkesi (m.69), kişi dokunulmazlığı, kişi güvenliği (m.72), işkence ve eziyet yasağı (m.73), mülkiyet hakkı (m.74), din hürriyeti (m.75), konut dokunulmazlığı (m.76), basın hürriyeti (m.77), seyahat hürriyeti (m.78), sözleşme (akit) hürriyeti, çalışma hürriyeti, mülk edinme ve tasarrufta bulunma hürriyeti, toplanma hürriyeti, dernek (cemiyet) kurma hürriyeti, şirket kurma hürriyeti (m.70, 79), eğitim hürriyeti (m.80), haberleşmenin gizliliği esası (m.81), dilekçe hakkı (m.82), vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti, söz hürriyeti (m.72). Dikkat edilirse tüm bu hak ve hürriyetler “negatif statü hakları” niteliğindedir. **1924** Anayasa koyucusu, sosyal ve ekonomik haklar akımına yabancı kalmıştır. **1924** Anayasası, sosyal devlet anlayışından uzak, klasik, liberal bireyci bir felsefeye sahiptir. Anayasada bazı siyasal haklar da tanınmıştı. Mebus seçme ve seçilme hakkı (m.10, 11), vatandaşlık hakkı (m.88), devlet memuriyetine girebilme hakkı (m.92), Türkiye Büyük Millet Meclisine başvurabilme hakkı (m.82) gibi. Temel hak ve hürriyetlere ilişkin şunu özellikle belirtelim ki, **1924** Anayasası, tanıdığı temel hak ve hürriyetler için yargısal güvenceler getirmemiştir

1924 Anayasasının Demokrasi Anlayışı.- **1924** Anayasası, “çoğulcu” değil, “çoğunlukçu demokrasi” anlayışına sahipti. Çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre, çoğunluğun yönetme hakkı mutlaktır; bu hak azınlık hakları vb. nedenlerle sınırlandırılmamalıdır. Bunu, Anayasanın hakimiyet *kayıtsız şartsız* milletindir (m.3) ve TBMM milletin *tek ve gerçek* temsilcisi olup millet namına hakimiyeti hakkını kullanır (m.4) diyen hükümlerinden anlıyoruz. Bu hükümler doğrultusunda Meclisin iradesinin sınırsız olduğunu ve Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran parti veya grup istediğini yapmakta serbest olduğunu söyleyebiliriz. **1924** Anayasasında tanınan hak ve hürriyetlerin yargısal güvencelerinin olmaması, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının ölçütlerinin gösterilmemiş bulunması, keza bu dönemde bir Anayasa Mahkemesinin kurulmamış ve yargı bağımsızlığının tam anlamıyla sağlanamamış olması gibi hususlar da çoğunlukçu demokrasi anlayışının pekişmesine, azınlık haklarının korunamamasına yol açmıştır.

“1945 Anayasası”.- 20 Nisan **1924** tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, 1945 yılında, dönemin öz Türkçecilik akımına uyularak, 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 15 Ocak 1945, Sayı 5905), “mana ve kavramda bir değişiklik **yapılmaksızın** Türkçeleştirilmiştir. İşte **1924** Anayasasının 1945’te öz Türkçeleştirilen bu metnine “1945 Anayasası” ismini verebiliriz. Demokrat Parti iktidarı döneminde ise, 1952 yılında, 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 31 Aralık 1952, Sayı 8297), 1945’te Türkçeleştirilen metin yürürlükten kaldırılarak, 24 Nisan **1924** tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu tekrar yürürlüğe konmuştur.

III. 1961 Anayasası

1. 1961 Anayasası, bir tarafı, 27 Mayıs darbesini yapan Millî Birlik Komitesi ve diğer tarafı Temsilciler Meclisinden oluşan kurucu Meclis tarafından hazırlanmıştır. Daha sonra Anayasa tasarısı halkoylamasıyla kabul edilmiştir.

2. 1961 Anayasası, halkçılık ve devletçilik ilkelerini kabul etmemiş, milliyetçilik ilkesini ise “millî devlet” şeklinde kabul etmiştir.

3. 1961 Anayasası, sosyal devlet ilkesini ilk defa kabul etmiştir.

4. 1961 Anayasası sosyal ve ekonomik haklar ve ödevleri ilk defa anayasal düzeyde tanıyan Anayasadır.

5. 1961 Anayasası, iki meclisli bir parlâmento kurmuştur. Cumhuriyet döneminde ikinci meclis kuran tek Anayasa budur. Bu ikinci meclisin adı Cumhuriyet Senatosudur. (Uyarı: 1876 Kanun-u Esasîde iki meclisli bir parlâmento kurmuştu).

6. Cumhurbaşkanı yedi yıllık bir süre için TBMM üyeleri arasında TBMM tarafından seçiliyordu. Aynı kişinin arka arkaya iki defa seçilmesi yasaktı.

7. 1961 Anayasası ilk defa Yüksek Hakimler Kurulunu kurmuştur.

8. 1961 Anayasası ilk defa Anayasa Mahkemesini kurmuştur.

9. 1961 Anayasası döneminde 12 Mart 1971 tarihinde sivil yönetime ordunun kısmî bir müdahalesi olmuştur.

10. 12 Mart döneminde (1971-1973) yılında 1961 Anayasası pek çok değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler, temel hak ve hürriyetleri sınırlandırmaya, yürütme organını güçlendirmeye, yargı denetimi zayıflatmaya yönelik değişikliklerdir.

11. Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ilk defa 1961 Anayasasında 1971 yılında yapılan değişikliklerle kurulmuştur.

12. 1961 Anayasası, 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askerî darbe sonucu yıkılmıştır.

* **Yasama yetkisi** Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak iki meclis arasında bölüşülmüştür. Parlamenter sistem uygulanmıştır.

* Devlet Planlama Teşkilatı kuruldu (1960). Kalkınma ve yıllık planları hazırlar.

* 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle birlikte geçici bir anayasa düzeni kurulmuş ve meclisin yetkileri ile donatılmış Milli Birlik Komitesi (MBK) oluşturulmuştur. MBK, Kurucu Meclisin askerî kanadını oluştururken Danışma Meclisi sivil kanadı oluşturuyordu. Bu komitenin kurduğu Kurucu Meclis anayasa ve seçim kanunlarını yapmakla görevlendirilmiştir. Kurucu Meclis üyelerinin bir bölümü iki dereceli seçimle seçilen üyelerden, bir bölümü siyasal partilerin kendi seçtikleri temsilcilerden, diğer bölümü de çeşitli kuruluşların (üniversiteler, barolar, yargı organları gibi) temsilcilerden oluşmuştur. Üyelerin bir bölümü de Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi tarafından seçilmişti.

* **Anayasanın üstünlüğü:** Anayasanın 8. maddesi ile anayasaya aykırı kanunların çıkartılamayacağı, uygulanamayacağı belirtildikten sonra, Anayasanın yasama, yürütme ve yargı organları ile idareyi ve kişileri bağladığı belirtilerek Anayasanın üstünlüğü gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kurulan yargısal denetim mekanizması ile önemli **bir güvence sistemi getirecek anayasanın üstünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.**

* **Kuvvetler ayrılığı ilkesi:** *Yasa yapma yetkisi TBMM, yargı yetkisi Mahkemelere ve yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Yargı erkinin bağımsızlığı ile pratik önem kazanmaktadır.*

* **Devlet iktidarının paylaşımı:** *İki meclis sistemi getirilmiştir. Buna göre meclis yani yasama organı Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak ikiye ayrılmıştır. Genel idare içinde özerk yönetimle, kendi kendilerini yönetme yetkisine sahip kuruluşların yapılanmasına izin vermektedir. Örneğin; üniversiteler ve radyo televizyon idarelerinin konumu bu kapsamdaydı.*

* **Çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesi:** *Siyasi partiler güvenceli bir hukuki statüye kavuşturulmuştur. Sendikalar hakkında düzenlemeler iş hukukunun gelişimi ve demokratik*

esaslara uyumu açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Özerk statüye sahip kamu kuruluşları kurulmuştur.

* **Temel hakların genişletilmesi ve güçlendirilmesi:** Önceden izin almaksızın toplantı ve yürüyüş yapma hakkı getirilmiştir. Temel hak ve hürriyetler, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir. Bu madde ile temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması ağırlaştırılmıştır. 1961 anayasası ile temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması, yargısal denetime tabii kılınacak önemli bir gelişme sağlanmıştır.

* **Sosyal devlet:** Amaç sosyal adaleti, barışı ve toplumsal dengeyi sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için devlet aktif olarak ekonomik ve sosyal hayata müdahale ederek sosyal devlet anlayışını uygulamakla yükümlüdür.

* **Parlamente sistemi;** yasama ve yürütmenin yumuşak bir şekilde ayrıldığı sistemdir. Yarı doğrudan demokrasilerde görülür. En önemli aracı referandum. Referandum, Anayasal değişikliklerin halk oyuna sunulmasıdır.

A. 1961 Anayasasının Hükümleri

1961 Anayasası, “anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı” ilkesini (m. açıkça kabul eden katı bir anayasadır.

Genel Esaslar.- 1961 Anayasasının “Genel Esaslar” başlığını taşıyan birinci kısmında devletin şekli, cumhuriyetin nitelikleri gibi temel ilkeler düzenlenmiştir. *Devletin şekli* konusunda bir yenilik yoktur. Devlet şekli, cumhuriyettir (m.1). *Cumhuriyetin nitelikleri* konusunda ise 1961

Temel Hak ve Özgürlükler.- 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlükler ikinci kısımda düzenlenmiştir. Bu kısmın birinci bölümünde temel hak ve özgürlüklere ilişkin genel hükümler, ikinci bölümde kişinin hakları ve ödevleri, üçüncü bölümde sosyal ve iktisadî haklar ve ödevler, dördüncü bölümde ise siyasî haklar ve ödevler düzenlenmiştir. Sosyal hak ve ödevler, ilk defa sistematik olarak 1961 Anayasasında düzenlenmiştir. Bu 1961 Anayasasının önemli bir yeniliğidir. 1961 Anayasasının, 1924 Anayasasına göre, temel hak ve özgürlüklere daha geniş bir yer verdiği hemen gözlemlenmektedir. Keza bu Anayasa temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmasını oldukça güvenceli bir sisteme bağlamıştır.

Yasama Organı.- 1961 Anayasası 1924 Anayasasından farklı olarak “çift-meclis sistemi”ni kabul etmiştir (61 AY, m.63). Ancak bu konuda ilk değildir; çünkü yukarıda gördüğümüz gibi 1876 Kanun-u Esasîsi de iki meclisli bir parlamento kurmuştu.

1961 Anayasasına göre “yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir” (m.5). TBMM, “Millet Meclisi” ve “Cumhuriyet Senatosu” isimli iki ayrı meclisten kurulmuştur (m.63). *Millet Meclisi*, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşur (m.67). *Cumhuriyet Senatosu* ise üç çeşit üyeden oluşmuştur. 150 adet olan birinci grup üyeler halk tarafından; 15 adet olan ikinci grup üyeler ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. İlk iki grup üyelerin görev süresi altı yıldır. Üçüncü grup üyeler ise ömür boyu görev yapar. Ana yasa bunlara “tabii üyeler” ismini demektir. Bunlar da kendi içinde iki gruba ayrılır. Bunlardan birincisi 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanunun altında adları bulunan Millî Birlik Komitesi başkan ve üyeleridir. İkincisi ise eski Cumhurbaşkanıdır

Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilmek için kırk yaşını doldurmuş olmak ve yüksek öğrenim yapmış olmak şartı aranmıştır (m.72). Buna karşılık milletvekili seçilebilmek için otuz yaşını bitirmiş olmak ve Türkçe okuyup yazmak koşulları yeterlidir (m.68). Milletvekillerinin görev süresi dört yıldır (m.69). Seçimler dört yılda bir yapılır. Cumhuriyet Senatosu üyelerinin (tabii üyeler dışındakiler) görev süresi ise altı yıldır (m.73). Ancak Cumhuriyet Senatosu seçimleri altı yılda bir değil, iki yılda bir yapılır. Her seçimde, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte biri yenilenir (m.73).

Millet Meclisinin yetkileri, Cumhuriyet Senatosunun yetkilerinden genellikle daha ağır basmaktadır. Hükûmet, Cumhuriyet Senatosuna karşı değil, Millet Meclisine karşı sorumludur. Güven oylaması sadece Millet Meclisinde yapılır (m.103). Cumhuriyet Senatosunun güvensizlik oyuyla hükûmeti düşürme yetkisi yoktur. Bütçe kanununun kabulünde son söz Millet Meclisine aittir (m.94). Kanun kabul etme sürecinde de son söz esas itibarıyla Millet Meclisine aittir. Ancak kanun tasarı ve tekliflerinin görüşülmesinde Cumhuriyet Senatosunun da çok önemli yetkileri vardır. **1961** Anayasasına göre TBMM'nin kanun kabul etmesinin oldukça uzun ve karışık bir usûlü vardır. Anayasanın değiştirilmesi usûlünde Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu eşit yetkilerle donatılmıştır. Anayasanın 155'inci maddesine göre, Anayasa değişikliği teklifinin kabulü için "Meclislerin ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunun oyu" gerekir.

Yürütme Organı.- 1961 Anayasası, yasama ve yargıdan bir "yetki" olarak bahsederken, 6'ncı maddesinde, yürütmeden bir "görev" olarak bahsetmiştir. Anayasaya göre, "yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir".

a) Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir (m.95). Bir kişi iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez.

b) Bakanlar Kurulu ise Başbakan ve Bakanlardan kuruludur. Başbakan, Cumhurbaşkanıca, TBMM üyeleri arasından atanır. Bakanlar, TBMM üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanıca atanır (m.102). Bu şekilde kurulan Bakanlar Kurulu, Millet Meclisinden güvenoyu almak zorundadır. Hükümetin kuruluş usûlü parlâmenter hükümet sistemine tamamıyla uygundur. **1961** Anayasası, tartışmasız olarak parlâmenter hükümet sistemini benimsemiştir.

Yargı Organı.- 1961 Anayasasının 7'nci maddesine göre, yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır. Yargı Anayasanın üçüncü kısmının üçüncü bölümünde düzenlenmiştir. Mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı tanınmıştır. **1961** Anayasasının yargı alanında getirdiği önemli bir yenilik hakimlerin bağımsızlığını sağlamak üzere kurduğu "Yüksek Hakimler Kurulu"dur. **1961** Anayasası, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemeleri tek tek düzenlemiştir. **1961** Anayasasının yargı alanında getirdiği en önemli yenilik şüphesiz kanunların Anayasa uygunluğunu denetlemekle görevli bir Anayasa Mahkemesini kurmasıdır. Anayasanın ilk şekline göre bu Mahkemenin 15 üyesinden beşini seçme yetkisi TBMM aitti. Anayasanın ilk şeklinde Askerî Yüksek İdare Mahkemesi yoktu. Bu mahkeme Anayasaya 1971 değişiklikleriyle sokulmuştur.

Değiştiriliş Usulü.- Anayasanın değiştirilmesi TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Değişiklik teklifinin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu tarafından ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğuyla kabul edilmesi gerekir (m.155). **1982** Anayasasından farklı olarak, **1961** Anayasası Anayasa değişiklikleri üzerinde Cumhurbaşkanı'na zorlaştırmacı veto yetkisi veya referanduma sunma yetkisi tanımamıştır. Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu yolundaki Anayasa hükmü değiştirilemez (m.9).

C. 1961 Anayasasının Uygulanması

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra, 15 Ekim **1961**'de genel seçimler yapıldı. Bu seçimlerde CHP % 36, Demokrat Partinin yerine kurulan Adalet Partisi % 34, Yeni Türkiye Partisi % 14, CKMP ise % 13 oranında oy aldılar. Bu oy oranları da yine 27 Mayıs müdahalesinin halk tarafından pek benimsenmediğini, seçmen çoğunluğunun yine Demokrat Parti eğiliminde olduğunu göstermektedir. İkinci genel seçimler 10 Ekim 1965'te yapıldı. Adalet Partisi, oyların % 53'ünü kazanarak 240 milletvekili çıkardı. Buna karşılık, CHP oyların % 29'unu kazanarak 134 milletvekili çıkarabilmiştir.

1971-1973 Anayasa Değişiklikleri.- 1971-1973 ara döneminde **1961** Anayasasında iki köklü değişiklik yapıldı. 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla Anayasanın toplam 34 maddesinde değişiklik yapılmış ve Anayasaya yedi geçici madde eklenmiştir. Keza 15 Mart 1973 tarih ve 1699 sayılı Kanunla Anayasanın 4 maddesinde değişiklik yapılmış, 2 yeni geçici madde daha eklenmiştir. Bu dönemde yapılan anayasa değişikliklerinin *ana yönleri* şöyledir:

a) Yürütmenin Güçlendirilmesi Yönünde Değişiklikler: Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi (m.64); vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulunun yetkili kılınması (m.61); üniversite özerkliğinin zayıflatılması (m.120); TRT'nin özerkliğinin kaldırılması (m.121).

b) Temel Hak ve Özgürlüklere Getirilen Sınırlamalar: Bütün temel hak ve özgürlükleri için geçerli genel bir sınırlama hükmünün getirilmesi (m.11); temel hak ve özgürlükler için yasal sınırlama sebeplerinin artırılması (m.11); devlet memurlarının sendika kurma hakkının ortadan kaldırılması (m.119).

c) Yargı Denetimine Getirilen Sınırlamalar: Üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulunun aday gösterdiği Devlet Güvenlik Mahkemeleri nin kurulması (m.136); tabî yargı yolu yerine kanunî yargı yolunun getirilmesi (m.32); küçük siyasal partilerin Anayasa Mahkemesine başvurma olanağının kaldırılması (m.149).

d) Ordu ile İlgili Değişiklikler: Askerî otorite sivil iktidardan yeni tavizler koparmıştır. Askerî yargı sivil yargının aleyhine genişlemiştir. Asker kişilerle ilgili idarî eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, Danıştaydan alınarak yeni kurulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ne verilmiştir (m.140). Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmıştır (m.124). Sivillerin askerî nitelikte olmayan suçlarından dolayı yargılanmaları mümkün kılınmıştır (m.138/2).

1961 Anayasasının Yıkılışı .- 1975'ten itibaren siyasal şiddet ve terör olayları tekrar tırmanmıştır. Bunların önüne de geçilememiştir. Üstelik siyasal sistemde de ciddi tıkanıklıklar oluşmuştur. Örneğin 1980'de TBMM yeni Cumhurbaşkanı'na altı ay süreyle seçememiştir. Bu

dönemde hükümetler karar alamaz ve meclisler kanun çıkartamaz hale gelmiştir. Bu krizin sorumlusu olarak yürütmeyi ve devlet otoritesini zayıf bıraktığı düşünülen **1961** Anayasası görülmüştür. Çözüm olarak, **1961** Anayasasında köklü değişikliklerin yapılması fikri ortaya çıkmıştır. Ancak, bu değişiklikler yapılamadığı gibi, ülkenin içine girdiği siyasi ve ekonomik krizden çıkılamamış, terör olaylarının önüne geçilememiştir.

1982 Anayasası:

- 12 Eylül 1980'de asker yönetime el koydu. Böylece ülke yönetimine ilişkin tüm görev ve yetkileri Milli Güvenlik Konseyi (MGK) yürütüldüğü geçici bir dönem başlamıştır.

MGK'nın yetkileri:

- MGK Başkanı Cumhurbaşkanının yetkilerine sahipti Milli Güvenlik Konseyi de Anayasanın Cumhuriyet Senatosuna ve TBMM'nin yetkilerine sahipti.
- Konsey Anayasayı değiştirme yetkisine sahipti. Bu yetki ile Konsey Kurucu İktidar özelliğini taşımaktadır.
- Konseyce yapılan işlemler, çıkarılan kanunlar hakkında Anayasaya aykırılıktan yargı yoluna başvurulamazdı.
- Bakanlara kamu personeli hakkında uygulanacak işlemler ve alınacak kararlar için yürütmenin durdurulması istemi ileri sürülemezdi.
- Milli Güvenlik Konseyi 1981 yılında Kurucu Meclis hakkında kanun ile yeni bir anayasa çalışmalarına başlamıştır. Bu kanuna göre Kurucu Meclisin görevleri:
 - Yeni anayasayı ve bu anayasanın halk oyuna sunulmasını hazırlamak.
 - Siyasi partiler kanunu hazırlamak ve seçim kanunu hazırlamak.
 - TBMM kurulup göreve başlayıncaya kadar yasama yetkisine dayanarak, kanun koyma, değiştirme, kaldırma görevlerini yapma.
 - Kurucu Meclis 2 kanattan oluşuyordu. Milli Güvenlik Konseyi (askeri kanat) Danışma Meclisi (sivil kanat). Danışma Meclisi, kanun tasarısı ve teklifleri ile Anayasa metnini hazırlayıp MGK'ya sunuyordu. MGK bu metinleri değiştirerek ya da tam olarak kabul edip Resmi Gazetede yayınlıyordu. Danışma Meclisi 120+40 üyeden oluşuyordu. 40 üye doğrudan MGK'ca seçiliyordu. 120 üye ise; her ilin Valileri kendi iline ait kontenjanın 3 katı kadar üyeyi MGK'ya bildiriyordu MGK da seçiyordu.

1982 Anayasasının Özellikleri:

- Daha ayrıntıcıdır.
- Geçiş dönemi öngörmüştür. Bir defaya mahsus olarak Cumhurbaşkanlığı seçimi halka yaptırılmıştır.
- Katı ve serttir. Anayasa değişikliği Cumhurbaşkanlığı onayı şartı ilk kez getirilir.
- Milli Güvenlik Konseyinin düzenlediği kanunların anayasaya aykırılığı iddia edilemez. 2001 değişiklikleriyle çıkarılmıştır.
- Otoritenin ağırlığı artmıştır. Kamu yararının, kişilerin yararından önce geldiği düşüncesi ve anarşi kaygıları sebebiyle hak ve hürriyetlerde sınırlamalara gidilmiştir. Güçlü devlet, otoriter idare kavramları ön plana çıkmıştır.
- Yürütme organı güçlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı makamı güçlendirilmiştir.
- Siyasi karar alma mekanizmalarındaki tıkanıkları giderici hükümler getirilmiştir.
- Daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiştir. Siyasi partilerin kadın ve gençlik kolu gibi ayrıcalık yaratan yan kuruluşları meydana getirme yasaklanmıştır. 1995 değişiklikleriyle hepsi çıkarılmıştır. Seçim dönemi 5 yıla çıkartılır.

1982 Anayasasının Başlıca Özellikleri

Genel nitelikte değil daha ayrıntılı hazırlanmıştır.Bu açıdan her iki anayasada kazuist sistemle hazırlanmıştır.Bunun sebebi ise her iki anayasanın da tepki niteliği taşımasıdır dolayısıyla daha ayrıntılı düzenlemeler mevcuttur.Bunun diğer bir sebebi ise siyasi kültürle alakalıdır.Yaşanan siyasi sorunlara daha legalistik çözümler bulmak gerekçesi ile bu sistem kullanılmıştır.82 anayasası 61 'e göre daha kazuist bir karaktere sahiptir.Her iki anayasanın başlangıç kısımları mukayese edilirse 82'ninkinin daha uzun olduğu görülür.Ayrıca 1961 anayasasının 151 madde ve 11 geçici maddesi mevcuttu. Fakat 1982 anayasasının 177 maddesi ve 16 geçici maddesi vardır.Ayrıca 1961 anayasasının herhangi bir maddesine tekabül eden 1982 anayasası maddesi diğerine oranla daha uzun ve ayrıntılı tutulmuştur.

Sadece genel ilkeleri ortaya koyup bunların uygulanmasını kanunlara bırakma amacını güden anayasa tipine "çerçeve anayasa" denir.

Her iki anayasa da çerçeve anayasa tipini benimsemeyip birçok muhtemel durumları düzenleme isteyen kazuistik yöntemle yer vermiştir.Bir anayasa kazuistik ve katı ise o anayasa toplumun gelişmelerinin arkasında kalabilir.Çerçeve anayasa ise devlet hayatına ilişkin içeriği olduğu için toplum gelişmesine uyan bir karakteri olur.Bu yüzden çerçeve anayasa kazuistik'e göre daha uzun ömürlü olur (Amerikan Anayasası)

1982 Anayasası ve 1961 Anayasası Benzerlikleri:

- Askeri müdahale ile oluşmuşlardır.
- Anayasalar yürürlüğe girmeden önce halk oyuna sunulmuşlardır.
- Her iki Anayasanın sivil kanadının yetkileri sınırlıydı. Bakanlar kurulunu kurma, düşürme yetkileri yoktu.
- Her iki Anayasada bir askeri bir sivil kanadın oluşturduğu kurallar aracılığıyla yapılmıştır.
- 1961 Anayasası Askeri kanat: Milli Birlik Komitesi, Sivil kanat: Temsilciler Kurulu. 1982 Anayasası Askeri kanat: Milli Güvenlik Komitesi, Sivil kanat: Danışma Meclisidir.

1982 Anayasası ve 1961 Anayasası Farklılıkları:

- 1961 Anayasasında yer alan Sivil Kanat (Temsilciler Kurulu) daha temsili nitelik taşıırken. 1982 Anayasasında Sivil Kanat Danışma Meclisinin üyeleri atanmıştır.
- CHP, CKMP 1961 Anayasanın hazırlanmasında rol alırken 1982 Anayasasında yani Danışma Meclisinde hiçbir siyasi parti yok. Danışma Meclisi daha bürokratik bir görevdedir.
- Temsilciler Meclisi, Danışma Meclisinden daha yetkiliydi.
- 1961 Anayasasında halk oylamasında ne olacağı belliyken (Anayasa kabul edilmez ise yeniden seçim yapılacak ve yeni Temsilciler Meclisi kurulacaktı). 1982 Anayasasında böyle bir hüküm yoktu.
- 1961 Anayasasında siyasi partiler kamuoyu oluşturma açısından rol alırken. 1982 Anayasasında hiç bir muhalif harekete izin verilmemiştir.
- 1982 Anayasası halk oyuna sunulurken Cumhurbaşkanlığı seçimi de yapılmıştır.

1982 Anayasası 1961 anayasasına göre daha "katı" bir niteliktedir.

Bütün anayasalarda olduğu gibi 82 anayasasında da geçici hükümler vardır.Normal yönetime geçiş için bir süreç öngörülmüştür.83 halkoylamasıyla direk sivil hayata

geçilmemiştir. Bunun için tedricen (yavaş yavaş) bir geçiş uygun görülmüştür. Ve böylece bir müddet daha sivil hayat denetlenmiştir. 1980-1983 arasında doğrudan doğruya askeri yönetim 1983'ten sonra ise metinlerin öngördüğü süreyle bir geçiş süreci yaşanmıştır. M.G.K. başkanı Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olmasıyla sivil hayat denetim altında tutulabilecekti.

1982 anayasası Otorite –hürriyet dengesinde otoritenin ağırlığını arttırmıştır.

61'e tepki olarak otoriteyi arttırmak için kişi özgürlükleri alabildiğine artırılmıştır. 1961 anayasası 11. maddesinde kişi hak ve hürriyetlerinin güvence altına alındığı görülür. 1971'de bu madde değişmiş olsa bile yine de sınırlayıcı bir formül içermesi zordur. Fakat 1982 anayasası 13. maddesi son fıkrasında tüm hak ve hürriyetleri sınırlayıcı bir maddedir.

1982 anayasası devlet yapısı içinde yürütme organını güçlendirmiştir.

Yürütmede Cumhurbaşkanının yetkileri oldukça güçlendirildi. Ayrıca başbakanın yetkileri de 61'e göre oldukça güçlendirildi.

1982 Anayasası 1961 Anayasasına Oranla Daha Az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiştir.

1982 Anayasası katılımcı demokrasi anlayışını benimsemiş ve belli ölçüde depolitizasyonu amaçlamıştır. Bu amaç anayasanın çeşitli hükümlerine yansımıştır. Bunlar:

- a) Siyasi Partilerin teşkilatlanması üzerine yasaklar
- b) Siyasi partilerin tüzel kişilerle olan ilişkileri üzerine yasaklar.
- c) Siyasi amaçlı direnişler üzerine yasaklar.
- d) Dernekler üzerine yasaklar.
- e) Dernek gösteri yürüyüş ve toplantıları üzerine yasaklar
- f) Kamu kurumları üzerine yasaklar
- e) Son olarak da TBMM seçim dönemi 5 yıla çıkmış ve en fazla bir ara seçim yapılabileceği esası konmuştur.

Sivil toplum kuruluşlarının siyasi partilerle işbirliğinde bulunmalarını ve siyasi faaliyete girmelerini yasaklayan bu hükümlerin hemen tümü 1995'teki anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır.

1982 anayasasının değişik 68 maddesindeki yasaklar daha detaylı incelenirse siyasal parti faaliyetleri açısından şu sınırlamaları getirdiği anlaşılır:

- aa) Devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğü
- bb) Cumhuriyet İlkesi: Bu ilke monarşik partileri yasaklamaktadır.
- cc) Demokratik Devlet Düzeni: AY. madde 68'de yer alan insan hakları millet egemenliği ve demokratik devlet ilkeleri insan haklarına dayanan hürriyetçi çok partili demokrasiyi reddeden ve diktacı partileri yasaklamaktadır.
- dd) laiklik ee) Sınıf veya Zümre diktatörlüğünün yasaklanması

1982 anayasası siyasal partilere devlet yardımından bahsetmemiştir.

1-1982 Anayasasının temel haklar konusundaki yaklaşımı:

1961 anayasasının “insan haklarına dayalı” deyiminin yerine 1982 anayasası “insan haklarına saygılı” deyimini kullanmıştır.Bu iki deyim arasında bir anlatım farkı ötesinde temel bir anlam ve yaklaşım farkı olduğunu savunmak güçtür.

2-Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması:

1982 Anayasasının temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması konusunda kabul ettiği temel kural bazı noktalardan 1961 anayasasının benimsediği sisteme benzemekte,bazı noktalardan ise ondan ayrılmaktadır.Benzer unsurlar sınırlamanın “Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olması” ve “kanunla” yapılmasıdır.1961 anayasası genel olarak her temel hak ve hürriyetin hangi sebeplerle sınırlanabileceğini o hürriyetle ilgili maddede belirtilmiş fakat bunun yanında 11.maddenin 2.fıkrasında “kanun; kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni ,sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz”hükmüne yer vermiştir.

1982 anayasasının 13.maddesindeki düzenleme bu tartışmaya kesin olarak son verme amacını güder görünmektedir.Görülüyor ki maddenin son fıkrası genel sınırlama sebeplerinin temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerli olduğunu ifade eder. Böylece 1982 anayasası 1961 anayasasının hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda kabul ettiği “kademeli sistem” den uzaklaşmıştır. Bunun sonucu olarak her temel hak ve hürriyet kendisine özgü niteliğine ve özelliklerine bakılmaksızın 13.maddede gösterilen sebeplerden biri veya birkaçı ile sınırlandırılabilir. 1961 ve 1982 anayasalarının hürriyetlerin sınırlanması konusunda en önemli farkı aslında kanunla sınırlama sebeplerinin arttırılmış veya görülebileceği gibi hakkın özü kriterinin yerine “demokratik toplum düzeninin gerekleri” kriterine geçilmiş olmasından çok doğrudan doğruya Anayasadan kaynaklanan bu tür sınırlamaların 1961 anayasası ile kıyaslanamayacak kadar çok olmasıdır.

1982 anayasası hakkın özü kavramına yer vermeyerek onun yerine “demokratik toplum düzeninin gerekleri” kriterini kabul etmişti.Getirilen bu kıstas 1961 anayasasının kabul ettiği öze dokunmama kıstasından daha belirgin,uygulanması daha kolay olan bir kıstastır

1961 anayasasının 124.maddesinin yorumundan çıkan duruma oranla hürriyetlerin korunması açısından 3 üstünlüğü vardır.Biri ölçülülük ilkesinin açıkça benimsenmiş olmasıdır. Buna göre savaş seferberlik sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması ancak “durumun gerektirdiği ölçüde” durdurulabilir.İkincisi bu tedbirlerin “milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükleri ihlal etmemesi şartıdır.Bu yükümlülüklerden kasıt Türkiye'nin taraf olduğu çeşitli insan hakları sözleşmeleridir.Üçüncüsü savaş seferberlik ve sıkıyönetim durumları ile olağanüstü hallerde dahi hiçbir şekilde durdurulamayacak ve ihlal edilemeyecek bazı temel hak ve hürriyetlerden oluşan bir çekirdek alan yaratmaktadır. Bu 3 güvence;olağanüstü durumlarda da hayli etkin bir anayasaya uygunluk denetimi yapma imkanını tanımaktadır

2-Devletin Ekonomik Hayata Müdahalesinin Ölçüsü:

1961 anayasasında devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin ilkelerini belirleyen genel bir hüküm yer almıştı. 82 anayasası devletin ekonomik hayata müdahalesiyle

ilgili böyle genel bir hükme yer vermemiş olmasıyla birlikte devlet müdahalesine ilişkin hükümler anayasanın çeşitli maddelerine serpiştirilmiş bulunmaktaydı.

61 anayasası planlamanın araçları arasında ekonomik kalkınma hedefi kadar sosyal devlet anlayışının gereği olan sosyal önceliklere de ağırlık vermiştir. Buna karşılık 82 anayasasının daha çok milli tasarrufu ve üretimi arttırmak,fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde denge sağlamak,yatırım ve istihdamı geliştirmek gibi salt ekonomik amaçları vurguladığı görülmektedir.Diğer bir deyimle 1982 anayasasının planlama anlayışı liberal bir ekonomik politika ile daha kolay bağdaşabilecek niteliktedir.

Türkiye’de 1924 ve 1961 Anayasalarında Kuvvetler Ayrılığı: Türkiye’de 1924 anayasasının kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı,1961 anayasasının ise “yumuşak kuvvetler ayrılığı” sistemini kabul ettiği,bu açıdan iki anayasa arasında önemli fark olduğu görüşü yaygındır. Fakat aslen,her iki halde de yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu tarafından kullanılmaktadır.Her iki anayasada da yürütme organının mahfuz bir düzenleme yetkisi yoktur.Her iki anayasa idari işlemlerin mutlaka kanuna dayanması zorunluluğunu ve kanun olmayan yerde idarenin de olamayacağı ilkesini kabul etmiştir.Her iki anayasa yasama işlemlerine ,yürütme işlemlerinden daha üstün bir hukuki güç tanımıştır.

1982 Anayasasında Kuvvetler Ayrılığı: dikkati çeken fark 61’de yürütmenin sadece bir “görev” olarak nitelendirilmiş olmasına karşılık 82 anayasasının yürütmeyi bir yetki ve görev olarak nitelendirmesidir. 1982 anayasasına göre Cumhurbaşkanı’nın yasamaya ilişkin yetkileri arasında TBMM’yi gerektiğinde toplantıya çağırmak, kanunları tekrar görüşülmek üzere meclise iade etmek,kanunları yayınlamak,anayasa değişikliklerini halkoyuna sunmak hakimleri seçmektir. anayasa yürütme ile ilgili alanlarda da Cumhurbaşkanı’na bazı atama işlerini yapmak,belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak gibi birtakım yetkiler vermiştir.

Yürütme Fonksiyonunun Niteliği: 1924 anayasası tüzüklerden,1961 anayasası tüzük ve yönetmeliklerden açıkça söz etmiştir.1961 anayasasında 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklik yürütmenin düzenleyici işlemlerine KHK’leri (kanun hükmünde kararname) de eklemiştir.1982 anayasası her üç düzenleyici işlem türüne de yer vermiştir.Görülüyor ki cumhuriyetin bütün anayasalarında yürütme organına düzenleyici işlemler yapma yetkisi doğrudan doğruya anayasadan doğmuştur.

1961 ve 1982 Anayasaları birbirine benzer

12 Eylül 1980 harekatı sonucunda Danışma Meclisi’nce hazırlanıp Milli Güvenlik Konseyi’nce son şekli verilen Anayasa 2709 sayılı ve 18 Ekim 1982 tarihli kanun olarak 20 Ekim 1982 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmış bulunmaktadır. 1961 ve 1982 Anayasaları’nın birbirine benzeyen yönlerini sıralamak gerekirse, ikisi de olağanüstü olayların ardından gelen olağanüstü dönemlerin ürünüdürler: 1961 Anayasası 27 Mayıs’ın; 1982 Anayasası 12 Eylül’ün. Yapılış tarzları da birbirine benzer, her ikisi de seçimden çıkmamış bir mecliste yapıp halkoylamasına sunulmuştur. Üçüncü benzerlik sistematik açıdandır. Her ikisinin de düzenleniş yapısı, ‘Başlangıç, Genel Esaslar, Temel Haklar ve Ödevler, Devletin Temel Kuruluşu, Geçici Hükümler ve Son Hükümler’ biçimindeki kısım sıralanışıyla birbirinin aynıdır. 12 Eylül hareketinin amaçları, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı tarafından düzenlenen 16 Eylül 1980 tarihli basın toplantısında şöyle özetlenmiştir:

- 1.Milli Birliği korumak,
- 2.AnarŖi ve terörü önleyerek can ve mal güvenliğini tesis etmek,
- 3.Devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak,
- 4.Toplumsal barıŖı, milli anlayıŖı ve beraberliği sağlamak,
- 5.Toplumsal adalete, ferdi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik cumhuriyet rejimini iŖlerli kılmak,
- 6.Ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil iradeyi yeniden tesis etmek.

1982 Anayasası'nın en belirgin niteliği ve yeniliği Atatürkçülüğe verdiği yer olmuŖtur. Atatürkçülük her türlü düşünceinin üstünde bir yol gösterici temel ilke olarak Anayasa'da yer almaktadır. Anayasanın meŖruluđu, Atatürk'e bağlılık, ulusal varlığın korunması ve yüceltilmesi, doğal haklar, ulus iradesinin üstünlüğu, gerçek anlamına uygun bir güçler ayrılığı, laiklik ile anayasaya bağlılık ve bekçilik 1982 Anayasası'nın BaŖlangıç'ından çıkartılabilecek ilkelerdir.15 1982 Anayasası'nın yasama konusunda getirdiği en büyük yenilik ise 1961 Anayasası'nda Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu'ndan oluŖan yasama organını 'Türkiye Büyük Millet Meclisi' adı altında milletçe genel oy ile her beŖ yılda bir seçilen 550 milletvekilinden kurulu tek meclisten oluŖturmasıdır. 1961 Anayasası'ndan farklı bir yenilik olarak 1982 Anayasası'nın 'Genel Esaslar' baŖlıklı birinci kısmında Cumhuriyetin nitelikleri sayılırken toplumun huzuru, milli dayanıŖma ve adalet anlayıŖı ve Atatürk milliyetçiliğine bağlılık esasları yer almaktadır. Anayasanın 'Temel Haklar ve Ödevler' baŖlıklı ikinci kısmında 1961 Anayasası'ndan farklı bir yaklaŖım içeren 'Temel Haklar ve Hürriyetler kiŖinin topluma, ailesine ve diğer kiŖilere karŖı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder' hükmü de temel hak ve özgürlüklerin niteliğini belirten 12.maddede belirtilmiŖtir.

Ayrıca, 'Cumhuriyetin Temel Organları' baŖlıklı üçüncü kısmın Yasama baŖlıklı birinci bölümünde Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin göreve baŖlarken yaptığı ant içmeyi düzenleyen 81.madde, 1961 Anayasası'nın 77.maddesine göre, genişletilerek, Atatürk ilke ve İnkılaplarına bağlılık ile Anayasa'ya sadakatten ayrılmamak gibi esaslar eklenmiŖ bulunmaktadır.

1982 Anayasası, devletin baŖı olan ve bu sıfatla Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk milletinin birliğini temsil eden Cumhurbaşkanının Anayasa'nın uygulanmasını ve devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalıŖmasını gözeteeğini hükme bağlamakta ve Cumhurbaşkanının 104.maddede yer alan görev ve yetkilerini 1961 Anayasası'nın 97.maddesine göre genişleterek ve bir araya getirerek, yasama, yürütme ve yargı ile ilgili yetkilerini aynı maddede ayrı ayrı düzenlemektedir. Anayasa'nın yürütme alanında da getirdiği yeniliklerden söz etmek gerekirse; 108. maddede "Devlet Denetleme Kurulu'nun, İdarenin hukuka uygunluğunun düzenli ve verimli biçimde yürütülmesinin ve geliŖtirilmesinin sağlanması amacı ile Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulduğu ve Cumhurbaşkanının isteği üzerine, Silahlı Kuvvetler ve Yargı Organları dıŖında, tüm kamu kurum ve kuruluŖlarında her türlü inceleme, araŖtırma ve denetleme yapabileceği ve bu denetlemelerin meslek kuruluŖları ile kamuya yararlı dernek ve vakıflara da teŖmil edebileceği" ifade edilmektedir.

Ayrıca, Anayasa'nın yürütme alanında getirdiği bir başka yenilik, 119.maddede tabii afet ve ağır ekonomik bunalım nedeni ile ilanı öngörülen ' Olağanüstü Hal' ile yetinmeyerek, 120.maddede şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması nedenleri ile de ' Olağanüstü Hal' ilanına olanak tanınması ve böylelikle sık sık sıkıyönetime başvurulmasını önlemesidir.1982 Anayasası'nın kamuoyunda belki de en çok konuşulan yeniliklerinden birisi de, 'YÖK' olarak kısaltılmış Yüksek Öğretim Kurulu'nu bir Anayasa Kurumu olarak siyasal hayatımıza katan 130 ve 131.madde hükümlerinde yer almaktadır.

Burada 1982 Anayasası kendisini öncekilerden ayıran en belirgin değişiklikleri ile ele alınmaya çalışılmıştır. Yakın geçmişe bakıldığında 1982 Anayasası ile ilgili kamuoyunda pek çok tartışmalar yapıldığı görülmektedir. En temel eleştiri 1961 Anayasası'nın kişiye, 1982 Anayasası'nın ise devlete öncelik tanıdığına ilişkin gelişmiştir.

1961 ve 1982 Anayasalarının Karşılaştırılması

Her iki Anayasa da askerî müdahaleler sonucu hazırlanmıştır.

- Her iki Anayasa da, bir kısmı askerî müdahaleyi yapan bir kuruldan (Millî Birlik Kurulu ve Millî Güvenlik Konseyi), diğer kısmı ise sivillerden (Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi) oluşan Kurucu Meclisler tarafından yapılmıştır.

- Her iki Anayasanın hazırlanmasında da Kurucu Meclisin sivil kanadı (Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi) seçimle oluşmamıştır.

- Her iki durumda da, Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa, halk oyuna sunulmak suretiyle kesinleşmiştir.

Farkları ise:

- 1961 Temsilciler Meclisi, 1982 Danışma Meclisine oranla daha temsili niteliktedir.

- Temsilciler Meclisinde kapatılan Demokrat Parti dışındaki iki parti (CHP ve CKMP) Anayasanın hazırlanmasına katılmışlardır. Oysa 1982 Anayasasının hazırlanmasına hiçbir siyasal parti katılmamıştır. Zira, Danışma Meclisine üye olmanın bir koşulu 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasî partinin üyesi olmamaktır.

- 1961 Anayasasında halkoylamasına sunulan metnin kabul edilmemesi durumunda ne yapılacağı belirtilmişti. Bu durumda yeni Temsilciler Meclisi seçilecek, Anayasa hazırlama çalışmalarına tekrar başlanacaktı. 1982 Anayasasının hazırlanması sisteminde ise, halkoylamasına sunulan Anayasanın reddi halinde ne olacağı belirtilmemiştir. Bu nedenle tasarı reddedildiğinde askerî idarenin bir süre daha sürme düşüncesinin akla geldiğine işaret edilmiştir.

- 1961 halkoylamasında Demokrat Parti dışında siyasal partiler kamuoyu oluşturulmasında aktif rol oynamışlardır. Oysa 1982 Anayasasının oylanmasında siyasal partilerin bir rolü olmamıştır.